

DE GESCHIEDENIS VAN HET SANATORIUM BERG EN BOSCH

Herman uit de Bosch en Willem van den Broeke,
bewerkt door Hans de Groot

Omstreeks 1915 stierven er in Nederland ongeveer 200 mensen per 100.000 inwoners aan de infectieziekte tuberculose, die sterk werd beïnvloed door economische en sociale omstandigheden. Met name bij de arbeidende klasse waren deze zeer slecht, waardoor daar ook de meeste slachtoffers vielen.

Dat was aanleiding voor het R.K.

Werkliedenverbond om een vereniging ter bestrijding van de tuberculose in het leven te roepen: Herwonnen Levenskracht, waaraan vanaf 1920 de katholieke vakbondsleden een vaste bijdrage van 1 cent per lid per week betaalden.

Met steun van het toenmalige Departement van Arbeid – in die jaren onder leiding van minister Aalberse – verrees in Apeldoorn een houten noodsanatorium met 225 bedden, dat op 28 juli 1920 officieel door hem werd geopend.

Sanatorium Berg en Bosch in Apeldoorn (1920 – 1933)

Het noodsanatorium was ondergebracht in

oude Duitse militaire barakken, die waren neergezet op het landgoed Berg en Bosch, onderdeel van de Soerense bossen. Aan deze buitenplaats ontleende het sanatorium zijn naam. De behandeling van TBC-patiënten was in die tijd primair gebaseerd op een drietal uitgangspunten: rust, frisse lucht en krachtige voeding. De omstandigheden in deze omgeving waren dus ideaal.

Verspreid over een oppervlakte van ca. 10 ha. stond een twintigtal gebouwen, het hoofdgebouw met het kantoor van de geneesheer-directeur Willem Bronkhorst, de administratiegebouwen en de geneeskundige paviljoens. De voor behandeling opgenomen kinderen kregen ook onderwijs. Bedlegerigen op bed, de anderen in een open schoolgebouwtje of in de openlucht.

De verpleging en de huishoudelijke taken waren in handen van de zusters Dominicanessen uit Voorschoten. Gedurende zijn intensieve onderzoeken naar betere behandelingsmethoden

van de tuberculose onderkende dokter Bronkhorst steeds meer het nadeel van de excentrische ligging van zijn sanatorium ten opzichte van o.a. de Universiteit Utrecht en de grote ziekenhuizen en de noodzaak om de toch wat primitieve vestiging in Apeldoorn te verruilen voor een nieuwe vestiging in het centrum van het land.

Sanatorium Berg en Bosch in Bilthoven (1932 – 1962)

De in Apeldoorn opgedane kennis en ervaring kwamen bij de bouw van de stenen onderkomens in Bilthoven goed van pas. Dokter Bronkhorst had – behalve vooruitstrevende ideeën over de geneeswijze en de nazorg van patiënten – zeer specifieke ideeën over de invloed van huisvesting op het genezingsproces, waarbij de symbiose van architectuur en natuur een grote rol speelde. In nauwe samenwerking tussen hem en de architecten B.J. Koldewey en C.M. van Moorsel kwam een gebouwencomplex tot stand, dat een representatief en historisch waardevol voorbeeld van de Delftse School genoemd mag worden.

Op een terrein van ruim 46 ha. – gelegen midden in de Ridderoordse bossen aan de Gezichtslaan – begon men in de zomer van 1931 met de bouw. In 1933 kon het sanatorium

Prof. Dr. W. Bronkhorst

plechtig geopend worden.

Het sanatorium was een typisch voorbeeld van paviljoenbouw met alle patiëntenafdelingen op de begane grond. In het hoofdgebouwencomplex konden twee hoofdgroepen van gebouwen onderscheiden

worden. Aan de zuidzijde het hoofdgebouw en de paviljoens, aan de noordzijde de kapel, het zusterhuis en het gebouw voor de 'stoffelijke verzorging' waarin o.a. de eetzaal voor de lopende patiënten, het personeel en de bezoekers. In 1933 telde het sanatorium vier onderscheiden afdelingen, voor mannen, vrouwen, jongens en meisjes. Het hoofdgebouw huisvestte de patiëntenadministratie, de ruimten voor onderzoek, de operatiekamer en de röntgenafdeling. Ook de geneesheer-directeur en zijn staf, de laboratoria, de wachtkamers, de bibliotheek en diverse dienstafdelingen hadden daar een plaats gekregen. Op de bovenverdieping lagen de woning voor de inwonende rector en kamers voor de medische assistenten.

De aan het Heilige Hart van Jezus gewijde kapel, een ontwerp van architect Kropholler, vormde het geestelijk middelpunt van Berg en Bosch. Aan de noordzijde daarvan lag het klooster van de zusters Dominicanessen.

Bij de bouw van de open (en minder open) lighallen werd speciaal gelet op de ruime toevoer van licht en lucht. De in twee rijen achter elkaar opgestelde bedden waren allen met het voeteneind naar het, op het zuiden gerichte,

open front opgesteld, waardoor de patiënten een optimaal contact met licht, (gezonde) lucht en natuur hadden.

De Werkplaatsen

In de jaren na de opening van het sanatorium in Apeldoorn begon allengs duidelijk te worden dat rust, frisse lucht en krachtige voeding wel een goede basis waren voor herstel van de TBC-patiënt maar geen garantie boden voor een succesvolle terugkeer in de maatschappij. De gangbare therapie van in duur oplopende wandelingen in combinatie met rusten, bleek in de praktijk een onvoldoende voorbereiding op deze terugkeer. Er werd gekozen voor 'een lange periode van geleidelijke gewenning aan lichamelijke en geestelijke inspanning van den arbeid volgend op de rustkuur'.

De consequentie van dit nieuwe denken over de nazorg van herstelde TBC-patiënten was het opzetten van arbeidslocaties waar deze patiënten te werk gesteld konden worden en die als zelfstandige productiebedrijfsjes konden opereren.

Bronkhorst liet zich bij de keuze van deze bedrijfsjes leiden door enkele fundamentele uitgangspunten. Ongeroutineerde mensen moeten een nuttige inbreng in de productie kunnen hebben en hiervoor

De geschiedenis van het sanatorium Berg en Bosch

ook geënthousiasmeerd kunnen worden. De producten moeten door een artistiek kwaliteitsniveau een meerwaarde hebben ten opzichte van het gewone massa-artikel in de markt en de ontwerpen moeten uit eigen hand komen en altijd eigendom blijven van de werkplaats.

Deze specifieke nazorgactiviteiten begonnen echter dermate af te wijken van de normale ziekenhuisorganisatie dat het raadzaam bleek ze zelfstandig te laten opereren onder de naam 'Werkplaatsen Berg en Bosch'.

Als merknaam voor de producten werd gekozen voor de naam ADO (Arbeid Door Onvolwaardigen). Een betiteling, die in de huidige tijd niet meer acceptabel zou zijn.

De eerste werkplaatsen werden opgezet op het terrein van het sanatorium in Apeldoorn. Om deze opzet te realiseren kwam dokter

Bronkhorst in contact met een nog vrij jonge bouwtechnische man, genaamd Ko Verzuu. Diens opdracht zou worden de werkleiding van de bedrijfjes en het ontwerpen van de producten. Het bleek een goede keuze te zijn, die leidde tot een langdurige samenwerking van de elkaar inspirerende mannen.

Een zeer bekende ADO-auto.

Een van de belangrijkste arbeidslocaties in Apeldoorn was de ADO-timmerwerkplaats. Daar omheen waren eenpersoons houten huisjes gebouwd, die met de zon konden worden meegedraaid. Hierin verbleven genezende mannelijke patiënten, die ook in de werkplaats

arbeid verrichtten. Op deze plaats begon einde jaren twintig de productie van het houten ADO-speelgoed. Bij de latere verhuizing naar Bilthoven werden de huisjes meegenomen.

In de loop van de tijd werd het aantal

werkplaatsen uitgebreid. Er werden metaalproducten en kleding en schoenen gemaakt, er werd schilderwerk verricht en boekbindwerk gedaan. Voor de vrouwen kwam er een aparte werkplaats met twee afdelingen: een naai- en een weefkamer.

De timmerwerkplaats, waar het houten speelgoed gemaakt werd, was erop geënt dat producten niet te groot of te zwaar mochten zijn om de patiënt niet teveel te belasten. Productiedruk was er nauwelijks, al werd er wel verwacht dat men net zo presteerde alsof men in het bedrijfsleven werkte. De artistieke kwaliteitsartikelen, zoals ze door Bronkhorst genoemd werden, waren het ontwerp van Ko Verzuu. Door zijn uitvoering had het speelgoed – naast zijn artistieke kwaliteiten – ook pedagogische waarde. Het assortiment werd allengs breder. Naast veel autovarianten

De werkhuisjes bij de ADO-werkplaats in Bilthoven.

verschenen er blokkenwagens, stapelkubussen, poppenmeubeltjes, dierenfiguren, trekkoppen enz.

De commerciële waarde van de ADO-producten werd al snel onderkend door een tweetal moderne, vooruitstrevende warenhuizen: Metz & Co en de Bijenkorf. In 1930 verwierf de Amsterdamse handelsagent Vedeka, die vertegenwoordiger was van veel

Ko Verzuu en Prins Bernhard op de stand van de jaarbeurs in 1950.

Duitse speelgoedmerken, de alleenverkoop van het ADO-speelgoed. In 1932 verscheen de eerste speelgoedcatalogus van ADO. Daarin was te lezen, dat ADO-speelgoed op ruim honderd plaatsen werd verkocht. En dat niet alleen in Nederland maar ook in het toenmalige Batavia, Bandoeng, Soerakarta, Semarang en Magelang. Zelfs de kinderkamer van het stoomschip Statendam was voorzien van ADO-speelgoed.

In het jaarverslag van Berg en Bosch over 1937

werd gemeld dat de vraag naar ADO-speelgoed nog steeds stijgende was. Volgens Bronkhorst was dat te danken aan de uitstekende kwaliteit en de stijgende bezoekersaantallen aan de Utrechtse Jaarbeurs, waardoor ook de ADO-stand veel meer bezoekers trok. De ADO-werkplaats was uitgegroeid tot een volwassen productiebedrijf van hoogwaardig speelgoed. Naarmate het ontwerptalent van Ko Verzuu zich eind twintiger jaren verder ontwikkelde, kregen de ontwerpen steeds meer kleur en vorm. Zij deden denken aan de Stijl en deden vermoeden dat Verzuu goed bekend was met de meubelontwerpen van Rietveld. Enkele ontwerpen hadden zo uit de koker van Rietveld kunnen

komen.

De jaren vijftig

Wij maken nu een sprong naar de jaren vijftig. In de tussenliggende jaren hebben zich belangrijke medische ontwikkelingen voorgedaan, waardoor TBC aan het eind van dit decennium als bedwongen kan worden beschouwd. Daardoor zijn ook de lange ligkuren verleden tijd, waardoor de nazorg sterk van karakter is veranderd. Bronkhorst is zich

naast zijn functie als geneesheer-directeur steeds meer bezig gaan houden met andere longziekten in het Antoniusziekenhuis in Utrecht. In 1948 werd hij benoemd tot buitengewoon hoogleraar in longziekten aan de Rijksuniversiteit Utrecht. En in 1950 wordt hij opgevolgd door dokter Hirdes.

Uit de statistieken blijkt dat de afzet van ADO-speelgoed in deze jaren begint af te nemen. Dit mede door de intrede van plastic speelgoed waarvan de prijs lager was dan die van ADO- speelgoed. Het nam bovendien voor de winkelier minder ruimte in beslag. Op de beurs was dit signaal ook al eerder te beluisteren geweest.

Dokter Hirdes had een andere visie op de ADO-werkplaatsen dan zijn voorganger. Zijn intentie was er een zelfstandig commercieel bedrijf van te maken. Dit was voor Ko Verzuu aanleiding om in 1955, na ruim dertig jaar intensieve ADO-betrokkenheid, op te stappen. Op 14 juli 1962 werden de ADO-werkplaatsen van Berg en Bosch officieel opgeheven. De Sociale Werkvoorziening Zeist nam het gehele ADO-pakket, met materialen, machines en rechten voor *f* 1,- over van Berg en Bosch. Inmiddels was ook de rol van Berg en

Bosch als TBC-sanatorium uitgespeeld en was het begonnen aan een nieuw leven als streekziekenhuis.

Na de verkoop van het gehele, faillietverkleerde streekziekenhuiscomplex zijn de meeste gebouwen in hun oorspronkelijke vorm behouden en vele nieuwe gebouwen opgericht, waarin meerdere privé-klinieken en medische-zorgkantoren zijn gehuisvest.

Het afgetakte gedeelte van de Gezichtslaan, waaraan de hoofdingang van het sanatorium Berg en Bosch werd gesitueerd in 1933, werd op verzoek van veel dankbare patiënten bij raadsbesluit van 27.06.1960 omgedoopt tot Professor Bronkhorstlaan, naar Professor dr. Willem Bronkhorst, * Soerabaja, 26.06.1888, † Bilthoven, 29.04.1960, eerste geneesheer-directeur van het sanatorium.

Bron:

Bosch, Herman uit de en Willem van den Broeke, 85 jaar ado, *Speelgoed met een doel*. Uitgave H.S. uit de Bosch 2008. ISBN 978-90-9022705-4.

Informatie over ADO zie www.adospelgoed.eu.